

DE TEKST VAN DE ROMAANSE RELIËFS IN DE PIETERSKERK

⚡ OIRA DEI CARITAS · MORITVR SVB PRESIDÉ PRESES

CVNCTOꝝ CVNCTOꝝ SIBI MORIENDO REFOROꝝ ·

⚡ HIC NARRAT VIVVM QVEM DEFVNCTVM · OVLIERVVM

SVENS DEVOJA PVTAꝝ FELIX · QVI CREDIT VERVORQ ·

Ruim twintig jaar geleden, in mei 1965, ontdekten de restaurateurs van de Utrechts Pieterskerk vier romaanse reliëfs uit de twaalfde eeuw. Het was een bijzondere vondst, die zowel in kranten als vakliteratuur de aandacht trok. De beeldhouwkunst van het Maasland - in ons land vooral bekend van kapitelen en portalen van Maastrichtse kerken - had een verrassende nieuwe dimensie gekregen. Met name prof. J. J. M. Timmers heeft in zijn publicaties bekendheid aan de vondst gegeven. De uitgebreidste beschrijving ervan

gaf hij in zijn standaardwerk *De kunst van het Maasland* (1971), de mooiste kleurenfoto's vinden we in zijn populaire boek *De glorie van Nederland* (2e druk 1975).

Behalve voor het beeldhouwwerk was er ook aandacht voor de inscripties, die om de vierkante reliëfs heen gebeiteld waren, in de sierlijke kapitalen die we ook bij het andere Maaslandse beeldhouwwerk zien. De tekst van de Utrechtse reliëfs was hier en daar beschadigd, en moest aangevuld worden. Naast de ge-

bruikelijke latijnse afkortingen (CUNCTOR = cunctorum, CUNCTOSQ = cunctosque, UTRUMQ = utrumque) ontbrak er op twee plaatsen één letter en op twee andere plaatsen ontbraken respectievelijk 13 à 20 en circa 5 letters. De opvulling van de enkele letters was niet moeilijk, maar over de invulling van de grotere lacunes bestaat geen overeenstemming, en daarom wil ik hier een poging doen, tot een synthese te komen.

Al direct zag men, dat de teksten om de vier reliëfs twee epigrammen vormden, a. om het linkerspaar (de kruisdood) en b. om het rechterpaar (de vrijzetting of opstanding), en dat beide epigrammen zoals gebruikelijk weer bestonden uit twee hexameters. Zo luidt een bewaardgebleven inscriptie uit de Mariakerk:

Accipe posteritas quod per tua secula narres
Taurinis cutibus fundo solidata colūnast

(Hoor, nageslacht, en vertel het eeuwenlang verder: op een bodem van ossehuiden is deze zuil gegrondvest).

Jammer genoeg heeft men er in de catalogus van de tentoonstelling *Een kerk van papier* vier korte versregels van gemaakt, en de middeleeuwse spelling aangepast aan de klassieke.

De epigrammen om de vier reliëfs tellen dus vier hexameters, maar het is niet zo dat er op elke steen één versregel staat. Bij a., het linkerspaar, begint de tekst linksonder en staat het laatste woord van de eerste regel niet meer op de eerste maar op de tweede steen. Bij b., het tweede paar, begint de tekst linksboven, zodat het begin en het eind van het epigram op de derde steen staan, en het middenstuk ervan op de vierde steen. Daardoor wordt het des te duidelijker dat de vier reliëfs samen twee taferelen vormen. De teksten zijn ook niet willekeurig onderbroken, maar op literair verantwoorde plaatsen. In het eerste geval kan men spreken van een enjambement, in het tweede en derde geval van een caesuur in het midden van beide versregels van epigram b. Waarschijnlijk werd de Maaslandse beeldhouwer bij het ontwerpen en uitvoeren door de onbekende dichter zelf begeleid. Hieronder wordt door schuine strepen aangegeven, waar de tekst van de ene steen overgaat op de andere.

a. MIRA DE(13 à 20 letters)R SUB PRE.IDE/.RESES.
CUNCTOR CUNCTOSQ SIBI MORIENDO
REFORMAT.

b. HIC NARRAT (ca. 5)/ QUEM DEFUNCTUM.
MULIERUM MENS DEVOTA PUTAT/FELIX.
QUI CREDIT UTRUMQ

Kort na de vondst werden er twee reconstructies van de tekst, met bijbehorende vertalingen, gepubliceerd. In het *Maandblad Oud-Utrecht* van juni 1965, op pag. 44, gaf de gemeente-archivaris dr. J. E. A. L. Struick zijn weergave: a. *Mirande cruce moritur sub preside preses cunctorum cunctosque sibi moriendo reformat*, b. *Hic narrat Deum quem defunctum mulierum mens devota putat. Felix qui credit utrumque*. Zijn vertaling luidde: a. Op wonderlijke wijze sterft aan het kruis onder de landvoogd (Pilat) de voogd van allen

en die allen door zijn sterven voor zich hervormt. b. Deze (de engel) verhaalt van God, van wie de gelovige geest van de vrouwen dacht dat hij gestorven was. Gelukkig is hij die in beiden (de onsterfelijke van God en de dood van Christus als fundament van de verlossing) gelooft.

Een half jaar later schreef prof. Timmers een kranteartikel over de reliëfs, waarin hij zijn visie gaf, die hij in zijn boek van 1971 (p. 272 e.v.) herhaalde: a. *Mira Dei pietas, patitur sub (enz.)* en b. *Hic narrat vivum*

quem (enz., als Struick). Zijn vertaling was: O wonderlijke erbarming Gods, onder de landvoogd sterft de voogd van allen en door te sterven hervormt hij allen voor zich. b. Deze - de engel - verhaalt dat levend is, hij, die de vrome gedachte der vrouwen voor gestorven acht; gelukkig hij die beide - het gestorven zijn en weer leven - gelooft.

Het reconstrueren van de grote lacune in tekst a. was niet eenvoudig. Allereerst is het exact berekenen van het aantal weggevallen letters onmogelijk, omdat de spaties tussen de letters en uiteraard de grootte van de letters zelf, niet overal gelijk zijn. De vijf letters FELIX in b. nemen evenveel ruimte in beslag als de acht letters SIBI MORI in a. De lacune kan dus tussen de 13 en 20 letters bevat hebben. Spaties tussen de woorden zijn er nauwelijks, maar er staan wel hier en daar punten in de tekst. Overigens -zelfs al wisten we het aantal letters - dan blijft nog het probleem, dat we ons moeilijk in de geest van een onbekende middeleeuwse dichter kunnen verplaatsen, zeker als het zo'n korte tekst betreft.

Struick gebruikte in *Mirande (cruce moritu)r* slechts elf letters, en Timmers in *Mira De(i pietas patitu)r* dertien letters, dus ook aan de lage kant. Struick begon met van een beschadigde A: AN te maken, door boven de A een streepje of tilde te veronderstellen, dus MIRĀDE. In de tekst komen zulke streepjes verder niet voor, maar ze waren heel gebruikelijk, ook in Maaslandse inscripties.

Timmers' beginwoorden „Mira Dei pietas“ waren geen eigen bedenksel, maar werden gevonden bij Paulinus van Nola. Een bezwaar is, mijn inziens, dat deze auteur in de vijfde eeuw leefde, dus nog in de laatklassieke tijd, zo'n zeven eeuwen vóór onze anonymus. Er is daarom veel meer te zeggen voor de veel latere Mariahymne, die Timmers in een voetnoot vermeldt (nog niet bij zijn eerste krante-artikel), met de beginwoorden „Mira Dei caritas“. Deze drie woorden nemen bovendien meer ruimte in, zodat het veel waarschijnlijker is, dat onze inscriptie ook hiermee begon.

Blijven nog twee woorden over. In a. *moritur* of *patitur*, en in b. *Deum* of *vivum*. De ruimte die ze innemen is ongeveer gelijk, zodat de oplossing gezocht moet worden langs een literaire, stilistische benadering. Beide epigrammen zijn, zoals veel religieuze poëzie, doorspekt met tegenstellingen en paradoxen. Gods Zoon sterft aan het kruis, en door zijn dood maakt hij ons eeuwig leven mogelijk. De paradox van het christendom. In a. zien we tegenover elkaar geplaatst: *preside* - *preses*, en *cunctorum* - *cunctosque*. In deze opzet past dan ook eerder *moritur* - *moriendo*

dan de zwakkere tegenstelling patitur - moriendo. Trouwens, Timmers zelf vertaalt zijn patitur door „sterft“ en niet door „lijdt“! En, terzijde, moritur neemt iets meer ruimte in dan patitur. In b. staan bij Timmers vivum - defunctum tegenover elkaar, en vormen een paradox die alleen het geloof (felix qui credit utrumque) kan oplossen. Zonder vivum vervalt voor ons gevoel een essentieel woord, al is het wel zo dat in het begrip God het onsterfelijke opgesloten zit, zoals Struick aangeeft. De middeleeuwen zeiden doorgaans dat God aan het kruis gestorven was, en bedoelden daarmee zijn Zoon. Er kan dus ook DEUM hebben gestaan, maar de oplossing van Timmers is minder gecompliceerd.

De reconstructie van beide teksten zou er dus (in een wat vereenvoudigde, en op vier regels geschreven, weergave van de gebruikte letters) aldus uit kunnen zien.

⚡ OZIRA DEI CARITAS · MORITVR SVB PRESIDE PRESES
CVNCTOꝝ CVNCTOSQ SIBI MORIENDO REFOROZAZ ·

⚡ HIC NARRAT VIVVM QVEM DEFVNCTVM · OVLIERVM
MENS DEVOZA PVTAZ FELIX · QVI CREDIT VZRVOLQ ·

Wat de vertaling tenslotte betreft, kan erop gewezen worden, dat reformat in de middeleeuwen ook „bevrijdt, verlost“ kan betekenen, en dat sibi daarbij onvertaald kan blijven. Verder betekent preses „heerser, landvoogd“, maar niet kortweg „voogd“. De vertaling van de beide epigrammen kan dus luiden:

- O wonderlijke liefde van God! Onder de landvoogd sterft de vorst van ons allen, en door te sterven verlost Hij ons allen.
- Deze (engel) vertelt dat Hij, die de vrouwen in hun vroomheid voor gestorven houden, levend is. Zelig, wie zowel het één als het ander gelooft.

Mijdrechtstraat 77
3522 HV Utrecht

drs. C. G. M. Smit

„DE PHYSIQUE EXISTENTIE DEZES LANDS. JAN BLANKEN (1755-1838)“

EEN BIJZONDERE TENTOONSTELLING IN HET RIJKSMUSEUM

In de grote tentoonstellingszaal van het Rijksmuseum te Amsterdam is niets meer, dat herinnert aan de Kunst voor de Beeldenstorm.

De zestiende-eeuwse kunstvoorwerpen zijn verdwenen en hebben plaats gemaakt voor kaarten, tekeningen, een enkel schilderij, modellen, boeken, instrumenten en documenten uit de tweede helft van de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw. Ook de inrichting werkt er niet aan mee om zich de prestigieuze expositie van eind vorig jaar in dezelfde ruimte voor te stellen: de kloeke vestingmuur, de achter een rietzoom verborgen bouwkeet en de forse zeedijk zijn daarvoor te nadrukkelijk aanwezig. Het verschil tussen de Kunst voor de Beeldenstorm en de Physique Existentie dezès Lands (t/m 3 mei) is trouwens niet alleen goed te zien, maar ook te horen. Geen beschaafd parketgeschuifel maar gezellig geklos over houten steigerplanken.

Verantwoordelijk voor een en ander, zij het buiten zijn medeweten, is Jan Blanken; de zoon van een eenvoudig ambachtsman die opklom tot Inspecteur-Generaal van de Waterstaat.

In de praktijk opgeleid door zijn vader en zijn oom begon hij zijn carrière op twintigjarige leeftijd als opzichter te Hellevoetsluis.

In 1785 werd hij daarnaast benoemd tot onderluitenant in het artilleriekorps. Zijn militaire status weerhield hem er echter niet van om tijdens de revolutie van 1787, toen overal in het land relletjes uitbraken tussen patriotten en oranjegezinden, een patriotse vriend met diens gezin uit de handen van een woe-

Portret van Jan Blanken op ongeveer 81-jarige leeftijd. Jan Blanken is gekleed in het uniform van Inspecteur-Generaal van de Waterstaat.

J. L. Jonxis, ca. 1836.

Olieverf op doek, 87 x 57 cm.

Den Helder, Rijkswerf Willemsoord (bruikleen Gemeente Den Helder). Foto Gemeente Den Helder.

dende oranjegezinde menigte te redden. Aan de militaire loopbaan van Jan Blanken kwam een abrupt einde op het moment dat hij zijn sollicitatie bij het korps